

Фолклори Самарқанд

Шаҳри Самарқандро «Сайқали рӯи замин» номидаанд. Дар ин бора таронаҳо ва сурудаҳои маҳаллӣ вучуд дорад. Дар рубоии мардумӣ, бар иртиботи ногусастани шаҳрҳои Бухоро ва Машҳад бо ин шаҳри шӯҳратманд таъкид шудааст:

Самарқанд сайқали рӯи замин аст,
Бухоро қуввати ислому дин аст.
Ба Машҳад гунбази сабзаш набошад,
Хаворишхонаи рӯи замин аст.

Тазкиранигорон Самарқандро шаҳри озодагон, хостгоҳи садҳо шоир, нависанда, таърихнигор, файласуф, хаттот, суратгар, мусиқидон, риёзидон, мунаҷҷим ва... арзёбӣ намудаанд.

Шароити зистӣ ва иқлимӣ, тамаддуну фарҳанг ва дину ойин ва навъи таомулу бархурдҳои фарҳангии бошандагони ин минтақа, дар эҷодиёти шифоҳии самарқандиён бетаъсир набудааст. Ин мавзӯ аз даврони куҳан тавачҷӯҳи сайёҳон ва диққати удабову уламо ва фарҳангнигоронро ба худ ҷалб намудааст. Бар асоси манобеи юнониву катибаҳои Ҳахоманишӣ дар куҳи Бесутун Куруши Кабир дар соли 539 қабл аз мелод, баъд аз тасхири Бобул, ба азми тасарруфи Хоразм, Порт, Бохтар ва Суғд бо лашкари худ ба сӯи Осиёи Миёна раҳсипор гардид.

Чунонки устод Расул Ҳодизода дар «Самарқанднома» ибраз доштаанд, бозёфтҳои бостоншиносии Афросиёб собит намуда, ки дар он даврон, яъне соли 539 қабл аз мелод, пойтахт ва шаҳри асосии суғдиён дар Афросиёби Самарқанд воқеъ будааст, ки муаррихони юнонӣ онро «Мароқанд» номидаанд. Ба назари устод Ҳодизода, қадамати таърихии шаҳри Самарқанд дар мавзеи Афросиёб беш аз се ҳазор сол аст.

Эҷодиёти шифоҳии мардуми Самарқанд дар ҳар даври замон мавриди истифода ва манбаи муҳимми сарчашмаи адабии шоирон ва нависандагон, олимони фарҳангшинос ва махсусан, эҷодкорони воқеӣ қарор гирифта, ки яке аз онҳо, ҳамосасарои бузурги эронӣ ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ аст, ки аз ин манобеъ дар эҷоди шоҳкории хеш «Шоҳнома» истифода кардааст. Бесабаб нест, ки бисёре аз суҷаҳои «Шоҳнома» ва фаъолияти қаҳрамонҳои он дар сарзамини Тӯрон сурат

гирифтааст. Абулқосими Фирдавсӣ фаъолияти қаҳрамонҳои шоҳкори хешро вобаста ба қорнамоиҳои Рустами Дастон дар Тӯронзамин – Эрони Шарқӣ, зодгоҳи Таҳмина ва Сӯҳроб бозтоб додааст. Афросиёби ишғолгар, ки Сиёвушро ноҷавонмардона ба шаҳодат расонида буд ва мавзеи шаҳри бостонии Мароқанд бо номи ӯ иртибот дорад, бар асоси ривоёти кӯҳани бошандагони ин сарзамини Эрони Шарқӣ, манбае бисёр муҳим дар таснифи «Шоҳнома» будааст.

Шаҳри Самарқанд ва рустоҳову навоҳии пиромуни он аз нимаи дууми қарни 19 тавачҷӯҳи аврупоӣён, ба вижа донишмандони Шоҳии Русро ба худ ҷалб намудааст.

Моҳи майи соли 1868 артиши Русияи подшоҳӣ Самарқандро ба тасарруфи худ даровард ва дар ин шаҳр Генерал Губернатории давлатии подшоҳии Русияро созмон дод. Қабл аз ишғоли Осиёи Миёна, русҳо махсусан Самарқандро ба баҳонаи созмон додани ҷамъиятҳои гуногуни ҷуғрофӣ, мардумнигорӣ ва омӯзиши осори ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ, қомилан мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор додаанд. Аз авоили солҳои қарни 19 ҷосусони Русия тақрибан тамоми асрори хонигарӣ ва давлатҳои Осиёи Миёнаро ба ҳубӣ фаро гирифтаанд ва ҳеч сирру асроре пинҳон намонда буд. Зеро пеш аз тасарруфи қомили Самарқанд ва навоҳии пиромуни он, афсарони Русия, ки бисёре аз онҳо шарқшинос буданд, забон ва адабиёт ва таъриху тамаддуни мардуми ин кишварро ҳуб медонистанд, аз солҳои нахустини ҳокимияти Генерал Губернатории хеш, ба таҳқиқ ва баррасии осори таърихӣ ва фарҳангии мардумони он тавачҷӯҳ менамуданд. Ҳамчунон ки устод Расул Ҳодизода дар «Самарқанднома» бисёр ҳуб ёдовар шудаанд: «Афросиёб ҳанӯз пеш аз тасхири Самарқанд аз рӯи сафарномаҳои олимони ва сайёҳони Русия, ки дар қарни 19 ба Осиёи Миёна, махсусан ба Бухорову Самарқанд бисёр меомаданд, ба афсарону ҳокимони Русия Самарқанд ба ҳубӣ маълум буд. Донишмандон ва сайёҳони рус ба ҷуз он ки харобаҳои Афросиёбро хеле ҳуб тасвир намудаанд, зарурат ба умқи ва усули илмӣ таҳқиқ намудани осори таърихӣ Самарқандро тарғиб ва таблиғ мекарданд». Баъд аз тасаллоти русҳо дар Осиёи Миёна ва махсусан дар Самарқанд, тавачҷӯҳ ва диққати афсарон ва шарқшиносони рус ба фарҳанги мардум, хусусан ба эҷодиёти бадеии самарқандиён зиёд гардид. Аз ҷумла, баъд аз забти Осиёи Миёна аз ҷониби ҳукумати Подшоҳии Рус, дар соли 1867 бори нахуст дар шаҳри Тошқанд намояндагии Генерал Губернатории Туркистон таъсис ёфт. Бо кумаки ин муассиса бо салоҳияти мустамликадорони Русия, нашрияи Генерал Губернатории рӯзномаи «Туркистанские ведомости» (Иттилооти Туркистон) таъсис меёбад, ки

дар он роҷеъ ба вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ ва ҷуғрофиёӣ, касб ва ҳунар, дину ойин ва махсусан, фарҳангу забон, адабиёту маросимҳои мардумӣ аз ҷониби афсарону мансабдорон ва аъзои ҷамъиятҳои ҷуғрофиёӣ, бостоншиносиву кишваршиносии рус, мақолаву рисола ва хабарҳои гуногун ба таъб мерасанд. Махсусан навиштаҳои А.Л.Анондаренко, М.Гаврилов, А.Грибёнкин, А.К.Иностранцев, А.Карухӣ, В.П.Наливин, В.В.Бартолд, М.С.Андреев, А.А.Семенов ва ғайра роҷеъ ба рӯзгор ва фарҳанги тоҷикон, ўзбакон, қирғизҳову қазоқҳо ва ... ба таври муқаррар дар «Иттилооти Туркистон» ба забони русӣ ба таъб мерасиданд. Аз ҷумла 4-уми марти соли 1897 дар ин ҳафтавора мақолае бо унвони «Наврӯз в Самарқанде» (Наврӯз дар Самарқанд) ҷоп шуд, ки муаллиф бо номи ихтисории «В.В.» иктифо карда, маълум мешавад, ки муаллифи мақола муддате ба шаҳри Самарқанд ва атрофу акноф ва рустоҳои он сафар намуда, бо бошандагонаш аз наздик ошно гардида, ойини ҷашни Наврӯзро дар байни мардуми Самарқанд мушоҳида карда ва натиҷаи мушоҳидоти хешро пешкаши хонандагони аврупоӣ гардонидаст. Дар ин мақола як санади муҳим ва ҷолиби тавачҷӯҳ роҷеъ ба фаъолияти гоҳшумории Аҳмад Маҳдуми Дониш баён гардидааст. Чунин бармеояд, ки дар гузашта сокинони Самарқанд қабл аз таҷлили ҷашни Наврӯз баъд аз ғуруби охирини рӯзи ҳафтаи сол, бо навохтани карнаю сурнай ва дафу нақора, машъалҳо ба даст ба сӯи наҳри Обираҳмат раҳсипор мешудаанд. Ашхоси ҳунармандон, ҳунари хешро намоиш дода, боиси нишоти аҳолӣ мешудаанд. Шӯъбадабозон ва ширинкорони мардумӣ бо ҳаракатҳои хайратовар ва ҳунари рақсии хеш тамошогаронро шод мегардониданд.

То расидан ба Обираҳмат чанд дафъа мушакпарронӣ карда, оташ афрӯхта, базм меоростанд ва таронасароӣ мекарданд, ки яке аз намунаҳои онҳо дубайтии зайл аст:

Обираҳмат омаду Наврӯз шуд,

Боғ сабзу лола дилафрӯз шуд.

Ҳар кӣ аз ҷон хидмати устод кард,

Ёфт илму дар ҷаҳон фирӯз шуд.

Тибқи иттилоии муаллифи мақолаи мазкур, дар соҳили наҳри Обираҳмат гулханафрӯзӣ ва мушакпарронӣ авҷ мегирифтааст.

Афрӯхтани оташ дар маросими охирини ҳафтаи пеш аз Соли нав, бо истилоҳоти «Ҷаҳоршанбеи сурӣ», «Алавпарак», «Ҷаҳоршанбеи

охирон», «Оташафрӯз» ва ғайра дар бисёре аз манотиқи Осиёи Миёна баргузор мегардидааст. Ин маросим дар Самарқанд ба таври умумӣ баргузор гардида, шакли карнавалро гирифта будааст.

Тибқи иттилои муаллифи мақола, шаби Соли Нав ғизоҳои виҷай мепухтаанд. Мардум пеш аз Наврӯз ҳаёти хона ва кӯчаву паскӯчаҳоро мерӯфтаанд. Дар бисёре аз хонаводаҳо маросими «Хонабаророн» ва «Хонатаконири» баргузор мекардаанд, ки ин кор ба ўҳдаи кадбонуи хона буд. Муаллифи мақола хабар додааст, ки дар арафаи Наврӯз дар бозорҳои Самарқанд кабк, бедона, тазарв, гӯшти мурғ ва дигар паррандаҳо ба фурӯш мерасид. Ҳатто хонаводаҳои камбизоат дасткам дар Соли Нав аз гӯшти парранда ғизои виҷаии солинавӣ таҳия мекардаанд. Кадбонуҳо хангоми наврӯзихонӣ ва табрикоти Соли Нав, тухми мурғҳои ранга ва шириниву пулу писта ба кӯдакон меодаанд. Ҳамагӣ кӯшиш мекардаанд, ки дар рӯзи Наврӯз хандаву бозӣ ва ҳазлу шӯхӣ кунанд ва берун аз шаҳр дар оғӯши табиат сайру гашт намоянд. Мардуми Самарқанд баъд аз таҳвили сол, маросими зиёдеро мурут мекарданд, ки ағлаби онҳо виҷагиҳои намодин доштанд. Ин маросимҳо бо нияте созмон дода мешуданд, ки дар давоми сол шодиву сурур хонадони мардумро тарк нагӯяд ва хайру баракат аз рӯзгори онон дур набошад. Тибқи бовари мардуми ин диёр, дар рӯзи Наврӯз ашӯи сиёхро ба даст намегирифтаанд ва ҳатто ламс намекардаанд, зеро бар ин бовар буданд, ки чунин иқдومه шугун надорад. Чизи сиёҳ рамзи Аҳриман, деу бадӣ ва бадкорӣ маҳсуб мешуд ва сафедӣ рамзи покиву назофат ва хушнудӣ – мабдаи некӣ қаламдод мегарданд.

Маросими наврӯзӣ, ки муаллиф тасвир намудааст, маросими наврӯзии байни тоҷикони Самарқанд анъанаҳои солинавӣ дар аҳди Сомониёнро ба хотир меовард.

Донишмандони Осиёи Миёна, барои таҳвили Соли нав тақвим танзим менамуданд. Дар авохирӣ садаи 19 мелодӣ, мардуми Самарқанд баъд аз даргузашти Ҳочӣ Умар – мунаҷҷими машҳури самарқандӣ, аз «Солнома»-и Аҳмади Дониш истифода мекардаанд. Бар асоси навиштаҳои соҳиби мақола маълум мегардад, ки «Солнома»-и Аҳмад Маҳдуми Дониш хеле дақиқ буда, дар он бо дарназардошти ҳаракоти аҷроми фалакӣ, вазъи обу ҳаво пешгӯӣ мешудааст, «Солнома» мисли тақвими солна тартиб ёфта, маълумоти он бар асоси гардиши аҷроми фалакӣ ва мавқеияти иқлимӣ таъйин мешуд. Ҳамчунин дар «Солнома» пешбинӣ шуда буд, ки дар соли оянда оё маҳсули кишоварзӣ пурравнак ва фаровонӣ ё хушксолӣ аст. Гузашта аз ин дар «Солнома»-и Аҳмади

Дониш вақти дақиқи таҳвили сол ва тарзи истиқболи Наврӯз низ нишон дода шудааст. «Солнома»-и Аҳмади Дониш барои кишоварзон ва домдорон низ аз манфиат холӣ набудааст. Ин «Солнома» ҳамчун дастур барои мардум хидмат мекардааст.

Бояд гуфт, ки маълумоти ин муаллиф дар бораи солноманависии Аҳмади Дониш то чӣ андоза ба воқеият наздик аст, маълум нест. Чунки ағлаб «Солнома»-ҳо ба сурати ғайрихирфай тадвин мешуданд. Аммо Аҳмади Дониш илова бар ин ки мутафаккир, муҳандис, нависанда ва суҳанпардози ширинкалом буд, олиме варзида дар арсаи фалакиёт ва нучум низ ба ҳисоб мерафт. Ў ҳамчун бархе аз мунаҷҷимони тахмингӯ фол намедид, балки бар асоси қонунҳои физикӣ ва нучумӣ таҳқиқ ва натиҷагирӣ мекард. Аз ин рӯ, суолҳое ба миён меоянд, ки Аҳмади Дониш аз мушоҳидаҳо ва таҷрибаҳои худ чӣ гуна баҳра мегирифт ва онҳоро бо чӣ роҳу усул ва василае илмӣ мекард? Роҳу равиш ва усули нучумии ӯ чӣ гуна буд? Посух ба ин пурсишҳо, ҳатман ба таҳқиқи пажӯҳишгарон дар ин ҷанбаи фаъолияти илмии Аҳмади Дониш аст.

Аз гуфтаҳои фавқ метавон чунин натиҷа гирифт, ки чашни Наврӯз ва суннатҳои бостонии он аз дер боз дар миёни мардуми Варорӯдон ва Хуросони Бузург роиҷ будааст. Ин мавзӯро муаллифи мақолаи «Наврӯз дар Самарқанд» яксаду ҳаждаҳ сол қабл хотирнишон сохтааст.

То ибтидои қарни 20 ҳатто агар рӯзгор ва эҷодиёти шифоҳии мардуми Самарқанди бостонӣ таваҷҷӯҳи бисёр ховаршиносон ва фарҳангшиносони аврупоиро ба худ ҷалб намуда бошад, аммо бахши андаке аз маводи бойгонии мухталиф дар дастраси хонандагон қарор гирифтааст.

Дар ин росто, ба вижа хадамоти ду хоҳару бародар О.А.Сухарева ва И.А.Сухарев хеле назаррас аст. Ин хоҳару бародари ховаршинос, ки яке аз аввалин русҳои муқими Осиёи Миёна буданд ва дар Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна таҳсил кардаанд ва сипас худашон устои донишгоҳ шуда буданд, дар шаҳри Самарқанд суқунат ихтиёр намуда, забон, урфу одат ва маросимҳои тоҷиконро баррасӣ карда, ба гирдоварӣ ва танзиму таҳқиқи фолклори тоҷикон ҳимат варзидаанд. Баъд аз Инқилоби Октябри соли 1917 ва таъсиси Ҳокимияти Шӯроҳо дар Осиёи Миёна дар радифи гурӯҳе аз русҳои шарқшинос, Сухаревҳо корҳои шоёни фарҳангиро барои тоҷикон анҷом додаанд. Махсусан О.А.Сухарева аз байни тоҷикони Самарқанд ва навоҳии он афсонаҳои зиёдеро гирд оварда, тарҷума намуда, дар маҷаллаи «Литература и искусства Узбекистана» (Адабиёт ва ҳунари Ўзбекистон) солҳои сӣ дар

чанд шумора ба таъб мерасонад ва соли 1934 ҳамроҳи бародараш Сухарев чистонҳои тоҷикони Самарқандро гирд оварда, дар китоби «Маводи фолклории тоҷик» (ба русӣ) дар Самарқанд ба нашр мерасонад. Ҳамчунин хоҳару бародар Сухаревҳо соли 1934 ҳашт қаринаи (вариант) афсонаи «Бузаки чингилапо»-ро нашр мекунанд. Гузашта аз ин О.А.Сухарева «Суҷаҳои сайёҳ дар афсонаҳои тоҷикӣ»-ро дар соли 1925 дар маҷаллаи Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна нашр менамояд. Ҳамчунин ин бонуи пурқори тоҷикшинос роҷеъ ба маросими чашни арӯсии тоҷикони Самарқанд ду мақолаи бунёди навишта, дар маҷаллаи бонуфузи «Советская этнография» (Мардумнигории шӯравӣ) ба таъб мерасонад. Мақолаи дигари ӯ «Мать и ребёнок у таджиков» (Модар ва тифли тоҷикон), ҳамчунин роҷеъ ба масъалаи амокини муқаддаси мусалмонон дар Осиёи Миёна (К вопросу о култе мусульманских святых в Средней Азии) мақолаи дигари ӯ, ки бар асоси маводи фолклорӣ ва мардумнигории самарқандиён таълиф гардида буд, бо унвони «Дар бораи масъалаи пайдоиши амокини муқаддаси асили тоҷикон ва ўзбекҳо» (К вопросу о генезисе профессиональных культов у таджиков и узбеков) ба дасти чоп мерасад, ки хеле муҳим буда, ба ҳаллу фасли мавзӯи печидаи пайдоиш ва густариши амокини муқаддас ихтисос дорад. Солҳои 30-и қарни бист ин хоҳару бародари хастанопазир, гирдоварӣ, тадвин ва таҳқиқи хешро роҷеъ ба эҷодиёти шифоҳии бадеии тоҷикон вусъат бахшида, пажӯҳишро роҷеъ ба чистонҳои мардумони Самарқанд ва навоҳии он густариш дода, соли 1934 асари илмӣ бо номи «Чистонҳои тоҷикони Самарқанд ва атрофи он» мунташир кардаанд ва ҳамчунин аз ҷониби онон ҳамон сол «Пиромуни масъалаи чанд варианти тафсири афсонаи тоҷикӣ «модабуз ва ҳафт бузича (бузғола)» (Восемь вариантов таджикской версии сказки «Коза и семеро козлят»)-ро таълиф намуда, дар китоби «Матолиби фолклори тоҷик», Самарқанд, 1934 интишор додаанд.

Баъд аз инқилоби Октябри соли 1917 дар Русия ва таъсиси Ҳукумати Шӯроҳо дар Самарқанд, аз аввали солҳои бист шуморе аз олимони самарқандӣ монанди устодон Тӯракул Зеҳнӣ, Нарзуллоҳ Бектош, Бақозода, Обид Исмаилов, А.К.Писарчик, Абдуссалом Дехотӣ ва шуморе дигар аз бедордилони тоҷик ва руси самарқандӣ ба гирдоварӣ ва таҳқиқи тадвини намунаҳои фолклори ин диёр камари Ҳиммат бастаанд, ки ин ҷо мо роҷеъ ба фаъолияти корҳои пажӯҳишии бархе аз онон иҷмолан иброи назар менамоем.

Шодравон устод Тӯракул Зеҳнӣ солҳои 1925 – 1929 ҳангоми қору фаъолият дар шуғли омӯзгорӣ дар омӯзишгоҳи муаллимӣ дар Самарқанд

ва дар айни ҳол муҳаррир ва ходими адабии шӯъбаи самарқандии Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, аз донишомӯзон миқдоре чанд маводи фолклорӣ гирд меовард, ки аксари онҳо аз ровиёни самарқандӣ навишта шудаанд. Бар асоси маводи бадастовардаи эшон дар шумораҳои 2 ва 3 соли 1928 маҷаллаи «Роҳбари дониш» мақолае бо унвони «Адабиёти халқ» дар мавзӯи фолклор ва аҳамияти он мунташир шуд, ки ба намунаҳои чистонҳои халқӣ ва таронаҳои кӯдакон бархе назарҳо ва мулоҳизаҳои хешро баён кардаанд. Ҳамчунин роҷеъ ба авзони таронаҳои халқӣ ва чистонҳои мардумӣ, ки ба вазни ҳичоӣ суруда шудаанд, иброи назар кардаанд. Т.Зехнӣ маводеро, ки аз манотиқи мухталиф гирд оварда буд, бо намунаҳои ҳамнавъи фолклори мардуми Самарқанд муқоиса карда, дар поёни мақола аз Шӯрои илмии Тоҷикистон хоҳиш кардаанд, ки чиҳати гирдоварӣ ва таҳқиқи эҷодиёти шифоҳии халқ ҳар чӣ зудтар мусоидат намояд. Устод Зехнӣ 87 сол қабл роҷеъ ба аҳамияти эҷодиёти шифоҳии мардумӣ ва гирдоварии онҳо таъкид карда гуфтаанд: «Пас аз ин ҳама далелҳо собит мешавад, ки қисми бузурги адабиёти халқ асрҳо боз аз даҳане ба даҳане, аз шаҳре ба шаҳре кӯчида омадааст. Хусусан зарбулмасалҳое, ки аз одамони солхӯрда мешунавем, хеле қадимӣ аст. Дар охир аз Шӯрои илмии Тоҷикистон хоҳиш ва умед мекардем, ки дар бораи гирдоварии адабиёти халқ ташаббускор бошанд, онҳоеро, ки дар ин бора ҳавас ва шавқ доранд, ҷалб намуда, роҳбарӣ намоянд».

Нарзуллоҳи Бектош, ки яке аз донишмандони воқеии тоҷикони Самарқанд буд, низ ба гирдоварӣ ва таҳқиқи фолклори диёри худ пардохтааст. Н.Бектош, ки солҳои авали сӣ ба Душанбе меояд, зарурати гирдоварӣ, тадвин ва таҳқиқи эҷодиёти халқро яке аз масъалаҳои муҳими филологии даврони Шӯравии тоҷик шумурда, ханӯз соли 1930 дар рӯзномаи «Тоҷикистони Сурх» 15 декабр, нахустин дастуруламали гирдоварии фолклорро ба таъб мерасонад. Дар ин дастуруламал баъд аз даромади сухан, ки моҳияти фолклорро барои кишваршиносӣ ва омӯзиши фарҳанги мардум баён намуда, бо унвони «Адабиёти даҳанакии (шифоҳӣ) халқро чӣ гуна навиштан лозим аст?», ки аз 39 мода иборат аст, роҳу равиши ҷамъоварии осори мардумиро баён карда ва аз тариқи ин муроҷиатнома аз тамоми равшанфикрони тоҷик хостааст, ки ба ин кори муҳим ва хеле зарурӣ чиҳати худшиносӣ ва ғанои маънавии халқ тавачҷӯҳ зоҳир намоянд. Ӯ изҳор кардааст, ки «Кумитаи тоҷикшиносӣ ғайр аз ин таълимоти умумӣ, дар бораи чӣ гуна навишта шудани навъҳои адабиёти халқ барномаи ҷудоғона ва дастуруламалҳо нашр хоҳад кард. Инчунин дар бораи чӣ гуна кор карда баромадани ин

материалҳо (мавод) ҳар гуна мақолаҳо нашр мекунад. Танҳо иштироки умумии муаллимон ва зиёиёни (равшанфикрони) босавод ва қувваи оммаро дар атрофи ин кор ҷалб карда тавонистани онҳо зарур аст».

Маълум мешавад, ки Н.Бектош ба гирдоварии фолклори ҳамдиёронаш хеле зуд шурӯъ кардааст. Аммо сад афсӯс, ки гирдовардаи ӯ баъд аз ба ноҳақ ҳабс шудани вай ва ба соли 1937 ба шаҳодат расидан, аз байн рафтааст.

Ҳамчунин устоди шодравон Абдусалом Деҳотӣ кори ба гирдоварии осори мардуми Самарқанд низ даст задаанд. Маҷмӯаи латифаҳое, ки Деҳотӣ солҳои пеш аз Ҷанги Ҷаҳонии Дувум аз миёни ҳамдиёронаш мавод гирд овард ва бо унвони маҷмӯаи «Латифаҳои тоҷикӣ» нашр намуд ва чандин бор низ нашр шудааст, яке аз беҳтарин ва арзишмандтарин маҷмӯаи латифаҳои тоҷикӣ маҳсуб мешавад, ки то ҳол аз аҳамияти зиёде бархурдор аст. Гирдоварӣ ва таҳқиқи фолклори тоҷикони Самарқанд муддате ба бархе илал маскут монд. Баъд аз солҳои даҳаи чихил то соли 1956 касе ба ин кори начиб тан надод. Бо маслиҳати Раҷаб Амонов, шодравон Баҳром Шермуҳаммадов соли 1956 эҷодиёти шифоҳии мардумони Самарқандро мавзӯи рисолаи дипломии худ қарор дода, тобистони ҳамон сол ба таври ҷиддӣ ба кори гирдоварии намунаҳои фолклори ҳамдиёрони худ ҳиммат варзид ва соли 1957 рисолаи калонҳаҷме таълиф намуд ва аз он дифоъ намуд. Сипас баъд аз таъсиси шӯъбаи фолклор соли 1958 гирдоварии эҷодиёти шифоҳии сокинони Самарқанд вусъат ёфт. Солҳои баъд чандин бор бо сарвари Б.Шермуҳаммадов ба маркази шаҳри Самарқанд ва рустоҳо ва навоҳии тобеи тоҷикнишини он таҳқиқи майдонӣ сурат мегирад, ки дар онҳо кормандони шӯъбаи фолклор ва адабиёти шӯравӣ, аз ҷумла Б.Шермуҳаммадов (сардор), Ф.Зехнӣ, М.Миркамолова, Г.Раҳматова, Р.Аҳмадов ва М.Ҳодиева ширкат варзидаанд. Соли 1959 таҳқиқи майдонии фолклорӣ дар Самарқанд ба муддати 3 моҳ дар ҳайъати Б.Шермуҳаммадов (сардор), Зехниева Фарруха, Ҳодиева Махвашхон ва нигорандаи ин сатрҳо аз моҳи май то охири июни соли 1959 идома ёфт. Корҳои майдонии мо дар маркази шаҳри Самарқанд ва рустоҳои Фориш, Синтоб, Каттаҳеч, Ғазғон, Деҳиболо ва маркази Нурато, ки он солҳо ин рустоҳо тобеи вилояти Самарқанд буданд, идома ёфт. Ин таҳқиқот собит намуд, ки тоҷикони вилояти Самарқанд дорои фолклори ғанӣ мебошанд. Дар байни мардуми шаҳр ва рустоҳои вилояти Самарқанд шумори зиёде осори насрӣ – афсона, латифа, нақлу ривоёт, ёддошту хотироти гуногун вучуд дорад, ки бархе аз онҳо то кунун сабт нашудаанд. Аз осори манзум, дубайтӣ, рубоӣ, ғазал, мухаммас, суруду

тарона, бадеҳа ва махсусан, таронаҳои атфол, ҳамчунин чистону муаммо, мақолҳо ва зарбулмасалҳову бозиҳои тавъам бо суруд ривочи зиёде доштааст. Аҳолии роҷеъ ба бисёре ҳайвонот, наботот, хазандагон ва паррандагон ривоятҳо медоданд. Роҷеъ ба пайдоиши ҳайвонот ва бо ақидаи татимистӣ – парастии дарахтон ва амокини муқаддас ривоятҳои ҷолиб дар байни мардум интишор ёфтааст. Қисса ва нақлу ривоятҳои мардум дар бораи ёдгориҳои бостонӣ чун Шохизинда, Бибихонум, Хоча Ахрори Валӣ, расадхонаи Улуғбек, қалъаи Афросиёб (дар шаҳри Самарқанд), мақбараи Шохимардон, қабри Имом Ҳасан ва Имом Ҳусайн дар ноҳияи Нурато ва махсусан Имом ал-Бухорӣ дар наздикии Даҳбед хеле ҷолиб буданд.

Аз донишмандони мумтоз Ҷомеъ, Ҷавдат, Тамҳид, Талбӣ, Эгамбердиев, Наимов ва дигарон роҷеъ ба ҳаёти адабии авохирӣ садаи 19 ва авои қарни 20, лаҳзаҳои зиндагӣ ва осору рӯзгори шоирон Васлӣ, Ҷурмӣ, Қурбӣ, Сипандӣ, Туғрал, Партав ва дар ниҳоят адабиёти давраи навин С.Айнӣ, А.Деҳотӣ, Ҳ.Юсуфӣ ва Пайрав Сулаймонӣ хотирот ва нақлу ривоятҳои ҷолибро нақл намуда буданд, ки мо онҳоро сабт намуда будем.

Маводи гирдовардаи фолклоршиносон роҷеъ ба маросимҳои ҷашни арӯсӣ, маргу мотам, фолклори маросимҳои мавсимӣ ва таронаҳои ҳаҷвӣ ҷолиби тавачҷӯҳанд. Махсусан, лаҳзаҳои маросими ҷашни арӯсии мардуми ноҳияи Фориш хеле ҷолиб буданд. Тақрибан тамоми лаҳзаҳои маросими ҷашни арӯсии форишиён, хусусияти драмавӣ дошта, бо таронаҳои дилошӯб зинат ёфтаанд. Масалан, ҳангоми гусели арӯс ба манзили домод, таронаи зайл ба таври дастҷамъӣ хонда мешуд:

Ҳой арӯс, ҳой арӯс,
Арӯс мебарем имрӯз.
Хез оча (модар) арӯс омад,
Нур дар хона даромад.
Ҳой арӯс, ҳой арӯс,
Арӯс мебарем имрӯз...

Маросими мотам ва сӯғвории мардуми шаҳри Самарқанд ва ноҳияҳои дурдасти Нурато ва Фориш, мусиқии таъсирбахше доранд. Эҷодгарони ин баҳши фарҳанги мардум занҳо мебошанд. Сӯғсурудаҳои

форишиён хеле чонкоҳанд ва бештарини онҳоро мардум ба вақти марги нобахангоми азизонашон сурудаанд.

Сурудаҳои ғаноии аҳолии Самарқанд дорои саноеи бадеӣ ва сабки хоси мардумӣ мебошанд. Сурудаҳои ғаноии мардуми Самарқанд бағоят раван, сода ва дилрабо буда, бо адабиёти китобӣ хеле наздик ва қарин мебошанд. Ин ҳодиса сабабҳои худро дорад. Чун Самарқанд яке аз марказҳои тамаддуни мардуми эронитабор мебошад ва бисёр шоирон ва адибони машҳури халқи тоҷик тарбиятдидаи мадрасаҳои ин шаҳри бостонианд, аз ин рӯ, ин ҳодиса ба эҷодиёти шифоҳии он таъсири худро гузоштааст.

Дар байни аҳолии вилояти Самарқанд ашъори Фирдавсӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ, Бедил, Сайидо густариши зиёде ёфтааст. Мардуми фарҳангдӯст аз ашъори ин бузургон илҳом гирифта, дар татабуи шеъри онҳо худ низ ашъори ҷолиб иншо намудаанд. Ҳоло таваҷҷӯҳ шавад ба ин шеъре, ки онро фолклоршиносон соли 1959 аз гӯяндаи мумтози самарқандӣ Саломова Моҳпора сабт намудаанд. Шеър бо санъати саволу ҷавоб эҷодгардида, раван ва содаву дилнишин аст:

Дилдор гуфто: кистӣ?

Гуфтам: Дуогӯи шумо.

Азми кучо дорӣ, бигӯ?

Гуфтам: Сари кӯи шумо.

Гуфто: Чаро дилхастай?

Гуфтам, ки тире хӯрдаам.

Гуфто: Кӣ зад теги ҷафо?

Гуфтам, ки абрӯи шумо.

Гуфтам: Ғизоли ашки ту,

Афтода дидам рӯбарӯ.

Гуфто: Кучо дидӣ, бигӯ?

Гуфтам: Сари кӯи шумо.

Барои гирдоварӣ ва таҳлилу тадвини фолклори мардуми Самарқанд хидмати шодравон Баҳром Шермуҳаммадов хеле бузург аст. Бо кӯшиш ва ибтикори ин марди илму фарҳангдӯст ва ҳамкоронаш,

махсусан, Зеҳниева Фарруха, эҷодиёти шифоҳии тоҷикони вилояти Самарқанд ва хусусан шаҳри бостонии он маводи зиёде гирдоварӣ шуда, бар асоси он дар ду ҷилд китоб солҳои 1965 ва 1966 бо унвони «Афсонаҳои Самарқанд» ва «Таронаҳои Самарқанд» тавассути нашриёти «Дониш» ба таърифи расида буд. Дар кори гирдоварӣ ва ба ҷоп омода намудани ин ду ҷилд маҷмӯаи фолклори Самарқанд, хидмати Ф.Зеҳнӣ ва М.Миркамоловаро низ бояд хотирнишон сохт. Ин китобҳо нашри комили илмӣ буда, намунаҳои гуногуннамуд ва жанрҳои эҷодиёти шифоҳии сокинони ин шаҳри бостонӣ ва навоҳии онро фаро гирифтааст. Ҳамон солҳо бори нахуст дар таърихи таърифи нашри фарҳанги мардум китобе ба ҷунин савияи илмӣ ва тозақориву навҷӯӣ бо аксҳои гуянда ва ровиёну гирдоварандагон бо феҳрасти комил ва тавзеҳоти кофӣ нашр нагардида буд. Махсусан, бахши тавзеҳоти ин ду китоб қобили қайд аст. Тадвингарон саъй ва кӯшиш ба харҷ додаанд, ки роҷеъ ба ин ва ё он қаринаҳои осори мардумӣ ба таври бояду шояд шарҳу тавзеҳ оварда, баъзе вариантҳои онҳоро аз манотиқи дигар муқоиса намоянд. Бар асоси маводи гирдовардаи фолклоршиносон аз Самарқанд ва рустоҳову шаҳристонҳои он як силсила маҷмӯаҳои фолклорӣ, махсусан барои кӯдакони тоҷик маҷмӯаҳои афсонаҳо ва шеърҳои таронаҳои хубу марғубро бо сарвари Раҷаб Амонов ва Баҳром Шермуҳаммадов кормандони шӯъбаи фолклори Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакии Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп расонидаанд, ки хизмати ононро аҳли илму фарҳанги тоҷик ҳеҷ фаромӯш нахоҳад кард.

Пайнавиштаҳо:

1. Доктор Расул Ҳодизода. Самарқанднома, Душанбе, 2002, с.2.
2. Зеҳнӣ Т. – Адабиёти халқ. Маҷмӯаи «Роҳбари дониш», 1928. Шумораи 2 ва 3 (дар китоби «Чанд сухани судманд»), Душанбе, нашриёти «Ирфон», 1984, с.61.
3. Абдуҳолиқ Набавӣ – Нахустин дастури гирдоварии фарҳанги мардумӣ. Рӯдаки, шумораи 13, Фаслномаи фарҳангӣ-адабии Ройзании фарҳанги Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар Тоҷикистон, зимистон 2007, с.146.
4. Рӯзӣ Аҳмадов ва Баҳром Шермуҳаммадов – Фолклори Самарқанд, рӯзномаи «Маориф ва Маданият», 17 ноябри соли 1959, шумораи 136 (1651).
5. Рӯзӣ Аҳмад. – Родмарди илму фарҳанг, Садои мардум, 25 март соли 1995, шумораи 16 (746).

6. Як умри чун тарона, маҷмӯаи мақолаҳо ба муносибати
ҷашни 70-солагии Б.Шермуҳаммадиён, мураттибон Шодигул
Умарова ва Шермуҳаммадова Фарзона, Душанбе, 2005.